

ДЕОНТОЛОГІЧНА ТА РИТОРИЧНА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО ВІЙСЬКОВОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Кас'ян Марина Вікторівна

ORCID ID: 0000-0002-5578-5402

Майор, слухач Навчально-наукового інституту воєнної історії
Національний університет оборони України, Україна

Ніщук Віктор Вікторович

ORCID ID: 0000-0001-9142-5402

Майор, слухач Навчально-наукового інституту воєнної історії
Національний університет оборони України, Україна

Науковий керівник: Красницька Ольга Володимирівна

ORCID ID: 0000-0002-0417-3318

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук
Національний університет оборони України, Україна

Анотація. У статті автори розкривають сутність та зміст деонтологічної та риторичної культури викладача вищого військового навчального закладу. Проаналізовано підходи вчених до розуміння понять «культура», «деонтологічна культура», «риторична культура». Визначено, що деонтологічна культура базується на моралі, педагогічній вимогливості, справедливості, честі, гідності, совісті, дотриманні етичних норм у науково-педагогічній діяльності та принципів педагогічної деонтології. Її специфіка полягає в тому, що вона проявляється в чіткому розумінні й виконанні викладачем ВВНЗ свого військово-професійного обов'язку, несенні відповідальності за результати науково-педагогічної діяльності, умінні будувати взаємостосунки зі слухачами (курсантами, студентами), колегами згідно з нормами педагогічної етики. З'ясовано, що високий рівень деонтологічної культури свідчить про вчинковість викладача. Риторична культура охоплює культуру мислення, культуру мовлення, культуру слухання, культуру спілкування, риторичні знання та вміння, реалізується в ораторській і комунікативній діяльності. Вона розвивається у процесі науково-педагогічної діяльності, ораторської практики, зокрема риторичної підготовки викладача.

Ключові слова: педагогічна культура, деонтологічна культура, професійний обов'язок, риторична підготовка, риторична культура, автентичність.

Постановка проблеми. Рух до європейського освітнього простору, цілеспрямоване входження у світове освітнє середовище потребує нової генерації науково-педагогічних кадрів у системі вищої військової освіти України й зокрема перегляду вимог до особистості викладача, його професійного становлення та розвитку. Постать науково-педагогічного працівника невіддільна від культури. І лише викладач, який є прикладом для наслідування, випромінює кращі професійні якості, моральні норми, є лідером для слухачів (курсантів, студентів), здатен підготувати військових лідерів, спрямувати їх до особистісної та професійної трансформації. Справжній викладач, який, як зазначає О. Красницька, надихає своєю роботою та її результатами, запалює вогник цікавості, інтересу, пізнання й

активності, спонукає до дій, змушує мислити, думати, шукати, здатний вивести слухача (курсанта, студента) на новий рівень [7, с. 14]. У цьому контексті набуває актуальності питання деонтологічної та риторичної культури науково-педагогічного працівника вищого військового навчального закладу (ВВНЗ).

Ступінь розробленості проблематики. Вивченню деонтологічної культури присвячено праці Г. Караханової, С. Хлестової, Ю. Шевченко, І. Шеплякової. Риторичну культуру розглядають у своїх дослідженнях Я. Білоусова, Д. Будянський, І. Гаркуша, О. Залюбівська, О. Красницька, А. Усатий. Аналізуючи наукові розвідки вчених, вважаємо за необхідне систематизувати їх погляди на сутність деонтологічної та риторичної культури як вагомих складових педагогічної культури викладача.

Метою статті є розкриття сутності та змісту деонтологічної й риторичної культури викладача ВВНЗ. Окреслена мета зумовлює необхідність вивчення теоретичних і практичних аспектів педагогічної деонтології та педагогічної риторики.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних вимог до викладача завжди був високий рівень педагогічної культури, що стає ключовою характеристикою в контексті підготовки фахівців, які не лише володіють професійними знаннями та вміннями, а й виявляють високий рівень етичних стандартів і комунікативних навичок. Для розуміння її сутності вивчимо поняття культури. Найперше воно показує рівень освіченості, вихованості людини, рівень оволодіння певною галуззю знань або діяльності [2, с. 182]. С. Хлестова зазначає, що культура спонукає викладача до пошуку власних життєвих орієнтирів, самообмежень і змін заради реалізації найвищих цінностей [15, с. 22]. На думку Л. Кормич, культура розширює межі вибору, дає змогу особистості самій шукати відповіді, співвідносячи свої уявлення з тими, що склалися в суспільстві. Виховне значення культури полягає в тому, що вона надає можливість транслювати загальнолюдські та національні цінності, норми, традиції, включаючись у багатовимірний і неоднозначний світ [5].

Отже, культура, на думку науковців, є способом духовно-практичного самовизначення особистості, розвитку власної системи цінностей, норм поведінки і способів реалізації себе в суспільстві, що відображає безпосередню єдність людини та суспільної форми практики. Педагогічна культура постає цілісною сутнісною характеристикою особистості викладача, умовою ефективності науково-педагогічної діяльності, відображенням системи професійних цінностей, смислів, мотивів і цілей. Її головними компонентами варто виділити наступні:

- педагогічну спрямованість або розуміння вектору власної діяльності в контексті мети й поставлених завдань [5];
- психолого-педагогічну ерудицію, що зумовлює розуміння індивідуально-психологічних особливостей особистості, дає змогу правильно добирати методи, техніки, прийоми, що сприяли б максимальному розкриттю потенціалу кожного слухача (курсанта, студента);
- педагогічні вміння, що уможливають критичне, креативне, системне мислення викладача у змісті організації освітнього процесу, вмиле поєднання навчальної, методичної, наукової та організаційної діяльності [5].

Педагогічна культура охоплює духовну сторону особистості викладача, ціннісну сферу, етичну поведінку, культуру спілкування, культуру взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу, культуру зовнішнього вигляду, культуру почуттів, інтелектуальну культуру, мовну культуру. У зв'язку з цим варто виділити, за О. Красницькою, три основні складові педагогічної культури: духовну, деонтологічну, риторичну [8, с. 191–192]. Зупинимось детальніше на двох останніх.

Ю. Кусий зазначає, що «деонтологічна культура уособлює у своїй структурі такі елементи, як гуманне ставлення до людини; піклування про здоров'я всіх учасників освітнього процесу; надання педагогічних послуг особистості незалежно від расової, політичної та регіональної приналежності; плекання й розвиток самоповаги та поваги до честі й гідності іншої людини, формування вектору на реалізацію «педагогічного оптимізму» [10, с. 4]. З погляду Н. Стельмах, деонтологічна культура особистості відображає усвідомлення фундаментальних нормативних вимог щодо обраної професії, реалізацію вектору гуманістичної спрямованості викладача, формування компетенцій визначення пріоритетів і професійно значущих потреб, розуміння, засвоєння й залучення у діяльність базових принципів педагогічної деонтології [12, с. 150].

Слушною є думка М. Фіцули щодо того, що деонтологічна культура викладача формується на базі професійних обов'язків, що зумовлює набуття ним провідної соціальної функції у змісті сприяння успішному вирішенню поставлених освітньо-наукових завдань [14, с. 132]. Водночас С. Хлестова наголошує, що деонтологічна культура відіграє роль посередника, завданням якого є інтеграція потреб та інтересів суспільства й певних професійних груп населення. Таким чином, деонтологічна культура містить у собі певну соціальну мету та обов'язки викладача щодо виконання професійних освітніх, наукових, організаційних завдань» [15, с. 24].

Отже, деонтологічна культура представляє собою систему знань, умінь, навичок, цінностей і ставлень, що регулюють професійну діяльність особистості. Її специфіка полягає в тому, що вона проявляється в чіткому розумінні й виконанні викладачем ВВНЗ свого військово-професійного обов'язку, несенні відповідальності за результати науково-педагогічної діяльності, умінні будувати взаємостосунки зі слухачами (курсантами, студентами), колегами згідно з нормами педагогічної етики. Деонтологічна культура свідчить про рівень розвитку професійної свідомості, відображає культуру поведінки науково-педагогічного працівника [8, с. 194]. Можемо зазначити, що у векторі реалізації професійних компетенцій викладача ВВНЗ вона передбачає реалізацію таких обов'язкових принципів [9]:

- гуманістична спрямованість освітнього процесу, орієнтована на взаємодію зі слухачами (курсантами, студентами) з позиції індивідуального, особистісного, комплексного підходів, що дають змогу обрати найдоречніші та найоптимальніші моделі взаємодії. Головною метою передбачено забезпечення перспективних умов для всебічного й повноцінного розвитку особистості кожного слухача (курсанта, студента);

- спрямованість на реалізацію мети науково-педагогічної діяльності. Важливо усвідомлювати кінцевий та бажаний результат діяльності. Водночас потрібно передбачати як позитивні, так і негативні наслідки, створюючи в такий спосіб підґрунтя для попередження небажаних тенденцій в освітньому процесі. Важливо, щоб викладач ВВНЗ розумів необхідність поділу мети навчання на глобальну, що залежить від сучасних суспільних викликів; стратегічну, що ставиться на кілька навчальних років; тактичну, що окреслює певний проміжок часу (рік, квартал, місяць); процедурну, що окреслює одне навчальне заняття [9];

- гармонійний баланс поваги та вимогливості до слухачів (курсантів, студентів). Формування довіри, взаємоповаги сприяє відкриттю нових сил і створює позитивне підґрунтя для обміну ідеями, пошуком спільного вектору розвитку й надихає здобувачів освіти на власні наукові пошуки з питань, що становлять для них інтерес. Водночас чіткі вимоги, наприклад, до розвитку наукового мислення сприяють зростанню особистості слухача над самим собою. Таким чином, на наш погляд,

формується певна цілісність «Я-слухача» що уособлює єдність теоретичних знань, умінь і навичок та практичного їх втілення під час навчання;

- суб'єкт-суб'єктна взаємодія, що передбачає ставлення до слухача (курсанта, студента) як до суб'єкта освітнього процесу. Це допомагає пропорційно реалізовувати спілкування, коли викладач не захоплює увесь простір комунікації, а взаємодіє зі здобувачами з погляду демократично-гуманістичної позиції, вислуховує, враховує позиції, новаторські думки, ідеї та заохочує до ініціативності, самостійності, творчості [9].

Насамкінець доєднуємося до бачення О.Красницької, що деонтологічна культура базується на моралі, педагогічній вимогливості, справедливості, честі, гідності, совісті, дотриманні етичних норм у науково-педагогічній діяльності та принципів педагогічної деонтології (сприяння гармонійному професійному розвитку слухача відповідно до його нахилів, здібностей, знань та вмінь; справедливості в оцінюванні результатів освітньої діяльності відповідно до прикладених зусиль і заслуг; сприятливого впливу на слухача (морального, фізичного); гуманізму в науково-педагогічній діяльності, усвідомленні значущості кожного слухача (курсанта, студента); особистісно орієнтованого спілкування з усіма учасниками освітнього процесу; наданні освітніх послуг (консультацій, індивідуальних занять тощо) всім слухачам без винятку; ставлення до науково-педагогічної діяльності як до життєвої цінності, усвідомлення відповідальності за результати слухачів (курсантів, студентів). Вона виключає порушення викладачем етичного кодексу, педагогічного такту, неякісне виконання освітньо-наукових завдань, відсутність підвищення кваліфікації, зупинку у професійному розвитку [8, с. 194–195].

Деонтологічна культура у світлі виконання викладачем професійного обов'язку сприяє ефективності його роботи в команді задля досягнення високих освітньо-наукових результатів. Зокрема допомагає створити особливу ауру, коли в середовищі команди панує спільна мета, психологічна сумісність, взаєморозуміння та взаємопідтримка, почуття довіри, конструктивна, взаємодоповнююча, своєчасна критика, культура слухання, психологічна безпека, готовність до змін і нових викликів [19].

Високий рівень деонтологічної культури викладача свідчитиме про його вчинковість, яка, згідно з О. Хмілярем, визначається через виразну, усвідомлювальну й сильну суб'єктну мотивацію до перетворення світу та себе у ньому за власними законами, через цілеспрямованість, здатність самостійно визначати цілі, обирати чи створювати оригінальні й водночас адекватні їм засоби та способи, через прояв виваженої ризикованості, упевненості в ухваленні рішень, через наявність високої працездатності, продуктивності, вправності, старанності й виконавчої дисципліни, здатності до адекватної критичної оцінки результатів своєї активності та вміння вчитися на власному досвіді [17]. Викладач, здатний на вчинок, завжди працюватиме задля успіху слухача (курсанта, студента), його діяльність відрізнятиметься високою результативністю й продуктивністю.

Діяльність викладача ВВНЗ протікає у полі постійної взаємодії з різними цільовими аудиторіями. Публічний виступ стає головною зброєю поширення й передачі знань, виховання лідерських якостей, спрямування слухачів (курсантів, студентів) до особистісного та професійного розвитку. Ораторська діяльність науково-педагогічного працівника потребує найперше його риторичних знань (знань із сучасної риторики) й володіння ораторським мистецтвом та красномовством [6, с. 243]. Тож актуальним постає питання риторичної культури викладача.

Риторична культура тлумачиться як здатність особи ефективно

використовувати мову для вирішення комунікативних завдань [2]. І. Іштван визначає її гуманістичною культурою, що трансформується у форму мовленнєвої діяльності, скерованої на пошук істини та збагачення світогляду, піднесення духовних якостей особистості [4, с. 51]. Риторична культура за визначенням Я. Білоусової представляє цілісну систему актуальних ціннісно орієнтованих норм мовлення і мовленнєвої взаємодії в межах безпосередньої комунікації, результатом реалізації якої є «окультуризація особистості» [1, с. 12]. За структурою вона враховує такі елементи: володіння мовними засобами, уміння будувати логічні мовленнєві конструкції, уміння переконувати та впливати на аудиторію.

Водночас О. Залюбівська трактує риторичну культуру в більш вузькому сенсі як «культуру що охоплює межі публічного мовлення», а в більш широкому – як «культуру у змісті риторичної діяльності, що окреслює всі її форми, види, жанри та прояви» [3, с. 45]. Дослідниця загалом пропонує розуміння риторичної культури як складного та багатовимірного утворення, що є складовою інтегративної характеристики особистості, яка враховує сукупність різноманітних риторичних компетенцій, а також ціннісно-орієнтованих норм риторичної діяльності, індивідуального творчого стилю реалізації її контексту [3, с. 46]. На думку Л. Мацько, риторична культура у власних цінностях завжди ґрунтувалася на еталонній та елітарній мовленнєвій культурі [11, с. 44].

Слушним є зауваження О. Красницької щодо того, що риторична культура викладача є комплексом якостей, що виражаються у формі оригінального продукту мисленнєво-мовленнєвої діяльності [6]. Вона охоплює культуру мислення, культуру мовлення, культуру слухання, культуру спілкування, риторичні знання та вміння, реалізується в ораторській і комунікативній діяльності [8, с. 196].

О. Залюбівська виокремлює п'ять провідних компонентів у змісті риторичної культури:

- мотиваційно-ціннісний як індивідуальне ставлення до власної риторичної діяльності, сформованість усвідомлених риторичних цінностей оратора;
- інтелектуально-творчий, що зумовлює набуття риторичних знань, умінь і навичок у контексті текстостворення, та здатність до рефлексії;
- мовностилістичний, що охоплює розуміння норм літературної мови й дотримання їх під час виступу;
- психолого-педагогічний аспект, що враховує індивідуально-психологічні якості оратора, упевненість у собі та власній промові, почуття задоволеності від риторичної творчості й роботи з аудиторією, формування адекватної самооцінки (розуміння власних сильних і слабких сторін);
- виконавсько-артистична складова, що відображає наявність виразності інтонації, володіння невербальними засобами, урахування та використання різноманітних підходів до гармонійної взаємодії з аудиторією; планування часу на кожен з етапів публічного виступу [3].

Риторична культура викладача сприяє досягненню високого рівня обміну інформацією, ефективній взаємодії суб'єктів освітнього процесу, створенню стійких міжособистісних комунікативних стосунків, формуванню різних інформаційних каналів, що забезпечили б ефективну комунікацію в освітньому просторі, раціоналізації та структуруванню інформаційних потоків [12, с. 45].

Викладач у цьому контексті повинен мати психологічні знання для встановлення контакту з аудиторією й мотивації на активне ведення діалогу. Як оратору йому важливо бездоганно володіти вербальними та невербальними засобами мовлення, дотримуючись вимог до культури мовлення. Важливу роль

відіграє здатність швидко, коротко й змістовно відповідати на запитання аудиторії, вести грамотний діалог і дискусію. На наш погляд, усі ці навички та вміння у своєму гармонійному єднанні забезпечують презентабельність оратора в очах слухачів (курсантів, студентів), підвищуватимуть інтерес до інформації, що викладається [9, с.33].

Риторична культура розвивається у процесі науково-педагогічної діяльності, ораторської практики, а особливо риторичної підготовки викладача. Зокрема наголошуємо на останній, що формує викладача як лідера в ролі оратора (лектора, спікера), якого завжди цікаво слухати, з яким пізнавально дискутувати, від якого аудиторія отримує цінні ідеї та інструменти, мотивацію, розширює свої горизонти, заряджається енергією, сповнює себе новими думками, формує нові задуми [11, с. 33]. Риторична підготовка разом із високим рівнем риторичної культури забезпечують успішність ораторської діяльності викладача, його вплив на слухачів (курсантів, студентів), досягнення цілей в освітньо-науковій діяльності, визнання широкою аудиторією її результатів, вдалу презентацію викладача як лектора, спікера. Адже, як зазначає О. Хміляр, успіх без визнання призводить до розчарування [18, с. 107].

Ми передбачаємо, що деонтологічна та риторична культура як складові педагогічної культури разом сприяють виявленню викладачем ВВНЗ автентичності в науково-педагогічній діяльності. Автентичність проявляється в його поведінці через справжність, невимушеність, дії згідно з власною професійною позицією та стійкими поглядами щодо виконання військово-професійного обов'язку, вірність життєвим і педагогічним цінностям, дотриманням професійних принципів, спрямованості на постійне професійне самовдосконалення, формування внутрішнього компаса, що не дає змоги зраджувати собі, наполегливість у досягненні цілей. Автентичність постає ключовим чинником розкриття особистісного потенціалу викладача ВВНЗ [16, с. 68–69].

Таким чином, вважаємо, що викладач повинен усвідомлювати цілі та значення своєї професійної праці в цілісній системі безперервної військової освіти, необхідність виконання професійного обов'язку, бути професійно мобільним, гнучко реагувати на зміни соціальної ситуації, потреби розвитку слухачів (курсантів, студентів), відповідати сучасним вимогам аудиторії, постійно навчатися, розвивати педагогічну культуру до високого рівня, прагнути педагогічної майстерності. Фундаментом для реалізації деонтологічної та риторичної культури виступає комунікація науково-педагогічного працівника. Через призму спілкування, обміну інформацією, взаємодії з різними аудиторіями, отримання даних із наукових та інших джерел, систематичного особистісного й професійного розвитку викладач ВВНЗ формує власний професійний світогляд, ціннісні орієнтири, орієнтується на розвиток власних професійних знань і вмінь.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у більш глибокому вивченні методик і програм розвитку деонтологічної та риторичної культури викладача ВВНЗ, визначенні педагогічних умов розвитку деонтологічної та риторичної культури викладача ВВНЗ.

Список використаних джерел:

1. Білоусова Я. В. Формування риторичної культури студентів гуманітарних факультетів у навчально-виховному процесі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2004. 27 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
3. Залюбівська О. Б. Риторична культура у колі суміжних понять (до питання визначення риторичної культури). Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2012. № 6. С. 42–47.

4. Іштван І. А. Артикуляція як позиційне висловлювання в дискурсивному просторі риторики культури: дис... канд. філос. наук : 09.00.04. Харків, 2012. 203 с.
5. Кормич Л. І. Культурологія (історія і теорія світової культури ХХ століття). Харків: Одиссей, 2004. 304 с.
6. Красницька О. В. Риторична освіченість викладача вищого військового навчального закладу. Здобутки та досягнення прикладних та фундаментальних наук ХХІ століття : матеріали ІІІ міжнар. наук. конф. (Черкаси, 29 липня 2022 р.). Вінниця : Європейська наукова платформа, 2022. С. 243–245. <https://archive.mcmd.org.ua/index.php/conference-proceeding/article/view/182>.
7. Красницька О. В. Постать сучасного викладача: справжність і фейковість. Імідж сучасного педагога. 2023. № 3 (210). С. 11–17. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3\(210\)-11-17](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2023-3(210)-11-17).
8. Красницька О. В. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи: підручник. Київ : Кондор, 2020. 528 с.
9. Красницька О. В. Риторична підготовка викладача. Людинознавчі студії. Педагогіка. 2022. № 15 (47). С. 30–36. <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/47.4>.
10. Кусий Ю. О. Педагогічна деонтологія. Директор школи. 1998. № 29. С. 5–7.
11. Мацько Л. І. Риторика : навч. посіб. Київ : Вища школа, 2003. 301 с.
12. Середа І. В. Педагогічна деонтологія, риторика та культура мовлення : навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2020. 184 с.
13. Стельмах Н. В. Шляхи формування деонтологічної культури майбутнього педагога. Інноваційна педагогіка. 2019. № 17. С. 149–153.
14. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : підручник. Київ : Академвидав, 2010. 456 с.
15. Хлестова С. С. Деонтологічна культура. Вінниця, 2010. 60 с.
16. Красницька Ольга. Автентичність викладача-лідера. Вища освіта України. 2023. № 4. С. 64–72. [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4\(91\).09](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2023.4(91).09).
17. Хміляр О. Ф. Вчинковий потенціал як провідний компонент у формуванні конкурентоспроможного фахівця. Актуальні проблеми сучасної освіти у світлі вимог Болонського процесу : матеріали міжнар. наук. конф. (Київ, 21–23 вересня 2009 р.). Севастополь : Севастопольський нац. техн. ун-т, 2009. С. 127–129.
18. Хміляр О. Ф. Вплив мотиваційних чинників на процес регуляції поведінки особистості. Проблеми підготовки фахівців-аграріїв у навчальних закладах вищої та професійної освіти : зб. матеріалів ІІ міжнар. наук.-метод. конф. (Кам'янець-Подільський, 26–27 квітня 2018 р.). С. 106–108.
19. Хміляр О. Ф. Команда серед команд. Чому мала команда є ефективною бойовою одиницею? Науковий вісник Ужгородського національного університету. Психологія. 2024. № 1.